

Ystäväni Kahneman

En ole koskaan tavannut henkilökohtaisesti Daniel Kahnemania (s. 1934) ja enkä ole edes ollut kuuntelemassa hänen luentojaan. Silti minulla on sellainen tunne, että tunnen hänet paremmin kuin monet kollegani, joita näen yliopistomme käytävillä. Syynä läheiseen suhteeseen tähän taloustieteen nobelistiin on hänen tapansa kirjoittaa urastaan ja elämästään samalla, kun hän kertoo tutkimuksistaan. Tiedän tarkkaan, miksi hän on tehnyt tieteellisiä eksperimenttejä, kenen kanssa ja missä. Oikeastaan ilman näitä taustoituksia hänen kirjansa *Ajattelu, nopeasti ja hitaasti* (Terra Cognita) olisi aika pitkäveiteinen.

Toinen seikka, mikä tekee Kahnemanista silmissäni innostavan tutkijan, on hänen hurmaava tapansa murskata pala palalta vääriä käsityksiä. Oikeastaan kaikilla hänen koejärjestelyillään ja tieteellisillä pohdintoillaan on yksi ja sama tavoite: todistaa kuinka tyhmä ihminen on. Ihminen ei todellakaan ole *homo sapiens* vaan älyllisesti vajavainen olio, jonka aivot ajautuvat jatkuvasti harhapoluille ja sortuvat käsittämättömiin virheisiin.

Monet Kahnemanin psykologisista kokeista kohdistuvat ihmisen kykyyn – tai oikeastaan kyvyttömyyteen – käsitellä lukuja. Erityisen vaikeaa ihmiselle on ymmärtää todennäköisyyksiä. Tähän liittyy kuuluisa Linda-testi. Siinä ensin esitellään kertomuksen päähenkilö. Linda on sanavalmis ja poikkeuksellisen älykäs nuori sinkku, joka on huolissaan yhteiskunnallisesta tasa-arvosta ja syrjinnästä. Tältä pohjalta testihenkilöitä (tässä siis lukijaa) pyydetään vastaamaan kysymykseen: kumpi on todennäköisempää, se että Linda on pankkivirkailija vai että hän on pankkivirkailija, joka vaikuttaa feministisessä liikkeessä.

Tämä on vain yksi esimerkki ajatusharhoista, jollaisia on olemassa kymmenittäin. Useammassa niistä koehenkilöitä johdatellaan tekemään päätelmä, joka harkinnan jälkeen tuntuu käsittämättömiltä. Kun Kahneman teki Linda-testin edesmenneen kollegansa Amos Tverskyn kanssa Stanfordin yliopistossa, sen taloustieteitä opiskelevista opis-

kelijoista 85 prosenttia piti todennäköisempänä, että Linda on feministi pankkivirkailija, vaikka joutopäätös on tietysti loogisesti mahdoton. Jos ihminen menee näin helposti vipuun koetilanteissa, voidaan olettaa, että arkielämässä se tapahtuu vielä paljon helpommin.

Kaikki ajatusharhat eivät liity lukuihin. Yksi tunnetuimpia on niin sanottu Mooses-efekti. Se saadaan esiin, kun koehenkilöiltä kysytään, kuinka monta eläintä Mooses otti mukaan arkkiiin. Fysiikan emeritusprofessori Jorma Routti on tehnyt testistä suomalaisen version. Eräällä vastaanotolla jouduin hänen uhrikseen, kun hän aloitti *small talkin* sanomalla ”Sinä kun tiedät kaikenlaista, muistatko, mikä järven jäällä Lalli tapettiin”. Lukija saattaa ihmetellä, että ihmiset menevät tällaisiin ansoihin, mutta kun kysymys tulee niin sanotusti puskista ennen ennakkovaroitusta, ihminen ei välttämättä huomaa kysymykseen julkeasti haudattua koiraa.

Ihmisen aivot tekevät siis jatkuvasti vääriä tulintoja saamansa informaation pohjalta. Evoluutiota ei voi kuitenkaan syyttää huonosta lopputuloksesta, vaan ihmisaivojen tapa tehdä intuitiivisia pikatulkintoja ja välttää loogista hidasta päättelyä on itsessään tarkoituksenmukaista. Kahneman ja kymmenet muut psykologit ovat osoittaneet, että intuitio johtaa joskus jopa parempaan lopputulokseen. Joka tapauksessa joudumme jatkuvasti tilanteisiin, joissa meillä ei yksinkertaisesti ole aikaa muuhun. Ongelmana onkin se, että turvaudumme intuitioon usein silloinkin, kun hidas harkinta olisi paikallaan. Tai teemme ratkaisumme intuitiivisesti ja vasta jälkikäteen keksimme sille perusteita.

Kahnemania lukiessa tulee vaikutelma, että hän suorastaan hykertelee, kun pystyy romuttamaan käsityksiä ihmisen loogisen päättelykyvyn erinomaisuudesta. Taidan olla jollakin tavalla Kahnemanin hengenheimolainen siinä, että omien tutkimukseni innostajana on usein ollut tarve osoittaa voimassa oleva tieto jostakin asiasta vääräksi. Jo germaanisesta filologian graduni aihe oli tällainen. Kaikki saksan kielioipit väittivät, että predikaatti on sivulauseessa aina viimeisenä. Halusin gradullani kuitenkin osoittaa, että on konteksteja, joissa tämä ei pidä paikkaansa. Olin aiheineni hyvin päättäväinen graduntekijä: en käynyt kertakaan ohjaajan vastaanotolla, vaan jätin valmiin

työn suoraan tiedekunnan kansliaan.

Sama on jatkunut myöhemminkin. Kun olen tutkinut erilaisia venäjän kielen ilmiöitä, olen voinut sellaisia, joissa kielioppien antama informaatio on mielestäni väärä tai ainakin vajavainen. Viime vuodet olen yrittänyt selvittää syitä sille, miksi ihmisten on vaikea ymmärtää toisiaan. Mieli-teemanani on ollut löytää selitys sille paradoksille, että kotiooloissa ihmiset ymmärtävät toisiaan useammin väärin kuin keskustelussa ulkomaalaisen kanssa. Tämä on vastoin ennakkokäsitystä, jonka mukaan kulttuurierot vaikeuttavat kommunikointia. Tietysti ne vaikeuttavatkin, mutta puhuja tiedostaa yleensä tämän riskin ja mukauttaa puheensa kuulijan mukaan. Arkipäivän puhetilanteissa olemme rentoutuneita ja toimimme juuri päinvastoin: puhua pälpätämme miettimättä, kuuleeko ja kuunteleeko toinen ja onko hän ylipäätänsä yhtään samalla aaltopituudella.

Esimerkki osoittaa kouriintuntuvasti tärkeän huomion: jos lähestymme väärinymmärtämistä ilmiöpohjaisesti, joudumme menemään lingvistiikan ja perinteisen keskusteluntutkimuksen ulkopuolelle. Kahnemanin ja muiden psykologien tutkimukset ovat tuoneet aivan uudenlaisen näkökulman kommunikaatio-ongelmien syiden selvittämiseen. Usein kun emme ymmärrä toisiamme, taustalla on kielellisten syiden ohella tai sijasta ihmisaivojen kognitiivisten resurssien rajallisuus. Joudumme jatkuvasti varomaan aivojemme liika-kuormitusta ja siksi meidän on tavalla tai toisella

lintsattava vuorovaikutustilanteissa. Kuulijan roolissa tämä onnistuu helposti sulkemalla yksinkertaisesti korvat ja ajattelemalla jotakin aivan muuta. Puhujana kognitiivisen energian säästäminen ei ole aivan yhtä yksinkertaista, mutta voimme tehdä sitä esimerkiksi puhumalla aina samalla tavalla ja luopumalla puheen mukauttamisesta.

Palataan vielä ajatusharhoihin. Luennoidesani ymmärtämisen karikoista olen sivutuotteena tullut myös testanneeksi yhden ajatusharhan paikkansa pitävyyden. Ihmisillä on taipumusta yliarvioida niiden ihmisten määrää, jotka tekevät tai tietävät samoja asioita kuin he itse. Jos tiedämme, kuka on Englannin pääministeri, uskomme, että tällaisia ihmisiä on enemmän kuin heitä on todellisuudessa. Kun olen luennoillani ottanut esille ihmisaivojen toiminnan rajallisuuden, olen samalla kertonut Kahnemanin tutkimuksista. Etukäteen olen arvellut, että melkein kaikki kuulijat ovat lukeneet hänen kirjansa. Joka kerta oma arvioni on kuitenkin ollut pahasti ylimitoitettu. Riippumatta siitä, onko yleisönä ollut yliopisto-opiskelijoita vai muita, kirjan lukeneita on aina ollut alle viisi prosenttia, joskus ei yhtään.

Otan vielä esille ajatusharhan, jonka todistajia olemme jatkuvasti: mitä vähemmän ihminen tietää, sitä vankemmin hän uskoo olevansa oikeassa.

ARTO MUSTAJOKI

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston venäjän kielen ja kirjallisuuden professori (emeritus).